

СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ГІДРОНІМІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАДТИССЯ

Статтю присвячено становленню гідронімікону Українського Надтисся. Основну увагу зосереджено на лексико-семантичних групах давніх гідронімів, зафіксованих у різномовних писемних пам'ятках та малодоступних картографічних джерелах.

Ключові слова: гідронім, апеллятив, антропонім, мікротопонім.

Анжелика Обручар. СТАНОВЛЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ГИДРОНИМИИ УКРАИНСКОГО НАДТИСЬЯ

Предлагаемая статья посвящена становлению гидронимикона Украинского Надтисья. Основное внимание сосредоточено на лексико-семантических группах древних гидронимов, зафиксированных в разноязычных письменных памятниках и малодоступных картографических источниках.

Ключевые слова: гидроним, аппеллятив, антропоним, микропоним.

Angelica Obruchar. FORMATION AND FUNCTIONING OF THE HYDRONYMY OF UKRAINIAN NADTYSSIA

The article is devoted to the formation of the hydronimikon of the Ukrainian Nadyssia. The main attention is focused on the lexico-semantic groups of ancient hydronyms, recorded in multilingual written monuments and inaccessible cartographic sources.

Keywords: hydronym, appellative, anthroponym, microtoponym.

Власні назви відіграють важливу роль у житті людей, оскільки сама людина є творцем і носієм онімів. Особливий інтерес викликають гідроніми – назви водних об'єктів, що зберегли різночасові архаїчні мовні явища і є цінним джерелом для з'ясування таких загальних процесів, як етногенезу слов'ян, їх мовних та культурних контактів, міграційних рухів населення певних регіонів. Не випадково в останні десятиліття з проблем української гідронімії з'явилося багато монографічних досліджень, словників, спеціальних колективних збірників та окремих статей.

Чимало назв українських водотоків використовувалися в наукових дослідженнях відомих зарубіжних та вітчизняних мовознавців (О. Трубочова, Р. Козлової, І. Кнежі, Л. Кіша, З. Франко, Ю. Карпенка, І. Железняк, О. Стрижака, В. Німчука, В. Лучика, В. Шульгача, О. Карпенко, С. Вербича, М. Габорака, Ю. Матієва та ін.). Проте значний доробок не вичерпує всього комплексу актуальних питань гідроніміки. Особливо важливим у цьому відношенні є саме збір, інвентаризація та етимологічна інтерпретація онімного матеріалу. Тому важливим завданням сучасної ономастики є залучення в науковий обіг гідронімів Українського Надтисся, які ще не були предметом комплексного аналізу онімів у просторі й часі.

Закарпатська область досить своєрідна територія як за географічним розташуванням, природними та історичними умовами, так і з погляду діалектних особливостей, що є результатом постійних довготривалих контактів населення краю з генетично однорідними і різнорідними етносами. Характерною особливістю цього регіону є й те, що він густо помережаний величезною кількістю річок, потоків, потічків, найменування яких відбивають усю складну гаму історичного розвитку краю. Тож об'єктом нашого дослідження стали назви протічних та стоячих вод Надтисся, яке охоплює весь Міжгірський, Хустський, Тячівський райони Закарпаття, частково Іршавський (7 сіл, які з часів середньовіччя належали до Марамороської жупи).

Актуальність нашого дослідження зумовлена не тільки відсутністю спеціальних праць, присвячених комплексному вивченню гідронімії басейну Тиси, але й нагальною потребою збору найменувань невеликих водотоків, декотрі з яких не увійшли до «Словника гідронімів України» з об'єктивних причин. Наприклад, Benediku Zvir (18 ст.) [16, с. 28]; Boldoghanyapataka (1651–1699)

[7, с. 153]; Dragului Potak (1824–1862) [5]; Hotar Patak (1782–1786) [6]; поточина Hricskova (1775) [9]; пот., дол. Iszput Perenisz (1781) [15] тощо.

Однак багато назв мікрооб'єктів залишилися поза увагою ономастів. Це насамперед стосується давніх гідронімів Українського Надтисся, які фіксуються у грамотах XIV–XV ст., покрайніх та урбаріальних записах, а також поширені в картографічних джерелах різного характеру (у топографічних, камеральних, військових мапах, в географічних атласах та гідрографічних планах річок). Однак чимало офіційних записів онімів є неточними, часто перекладеними з неслов'янських мов, поданими в різночасових варіантах, перекрученими багатьма писарями, більшість яких не володіла мовою корінного населення. Тому метою нашої статті є відбір гідронімів Карпатського ареалу, зафіксованих упродовж XIII – I пол. XIX ст. у середньовічних пам'ятках та визначення їх лексико-семантичних груп.

З поданих письмових свідчень нами виявлено близько 300 гідронімів Надтисся, більшість з яких уперше фіксується латинською та угорською мовами в місцевих грамотах зазначеного періоду, хоча деякі з них, зокрема мікрогідроніми, могли офіційно не реєструватися цілими століттями. Наприклад, потік *Aziopathak* лише раз фіксується у 1390 р. у Нижній Апші [7, с. 120].

Тому щодо часу фіксацій зібраний нами гідронімний матеріал зовсім не однорідний. До найдавніших відносимо назву ріки *Tusa*, перші згадки про яку сягають аж I ст. н. е. [2, с. 564], а також назви трьох річок *Берберка*, *Салва* [2, с. 39, 484] та *Боржава*, які відомі вже у записах з XIII ст. [16, с. 344]. У XIV ст. зафіксовано 38 назв, XV ст. – 30, XVI ст. – 18, XVII ст. – 31, XVIII ст. – 145, I пол. XIX ст. – 37 пропріативів.

Крім того, при вивченні гідронімів слід враховувати й первісність певного етносу на території Закарпаття, дослідити залишки тимчасової чи постійної осілості етнічних груп, а також їх контакти. Тож у карпатських гідронімах можуть бути законсервовані певні віджилі слова або простежуватися змінність різномовних найменувань, у яких відбиті засвоювання чужих номінацій первісним населенням. Так, наприклад, пот. *Bertyánszka víze* (1830) у Тарасівці [12]; потоки *Klein Jálínkovatj* (1779), *ober Gropjanecz* (1779) у Дубовому (буквально – *Малий Ялінковатий*, *Верхній Гроп'янець*) [8]. Подібні випадки досить поширені, передусім на Хустщині та Тячівщині, у регіонах компактного проживання слов'ян, угорців, румунів та німців.

За лексико-семантичними ознаками твірних основ усі гідроніми досліджуваного ареалу діляться на три основні групи. Найбільшу серед них становлять оніми, що походять від апелятивів, дещо меншу – ті, що утворені від топонімів, передусім оронімів та ойконімів. Порівняно небагатими у цьому дореформеному періоді є групи гідронімів відантропонімного походження.

Серед відапелятивних основ, закладених у місцевих назвах, найбагатшими є розряди, дотопонімне значення яких пов'язане з рельєфом, рослинним і тваринним світом, особливостями ґрунту, а також із поняттями, що безпосередньо вказують на процеси господарського освоєння людьми водотоків чи різних їх ділянок. За мотивами номінації серед відапелятивних гідронімів переважають оніми, похідні від географічних термінів. Вони виражають різноманітні особливості гідрооб'єктів (їх подаємо за ступенем поширення): 1) форму та просторові ознаки гідро об'єктів: пот. *Dohy* (1779) [8]; *Jalínkováti Mály* (1776) [15]; *Kobilicza Visna* (1775) [9]; *Nyiszki* (1779) [8]; 2) колір води чи навколишнього середовища: пот. *Cserlenu* (1779) [8]; *Csorna* (1776) [15]; 3) температурну характеристику та смакові якості води: пот. *Hidegpatak* (1482) (уг. *hideg* «холодний» + слов'янське *patak*) [7, с. 122]; *Borkutó* (1802) [17, с. 387]; 4) глибину водоймища: *Hlwbuka* (1411) [7, с. 166]; 5) характер течії та її звукові особливості: пот. *Bisztrik* (1779) [8]; р. *Bisztrecsanka* (1806) [11]; *Lassw Pathak* (1525) (з уг. *Повільний Потік*) [7, с. 164]; 6) характер та конфігурацію дна (берегів) водоймища: *Kamnikováthy Mály* (1776) [15]; *Zlop* (1776) (очевидно, *Жолоб*) [15].

Назви водних об'єктів, корельовані гідрографічною номенклатурою, мають такі домінуючі топооснови, як: вапа, болото, звір, криниця, потік, ростока, росуш. Наприклад, *Grosz Zvur*

(1779) (букв. *Великий Звур*) [8]; *Hatar waraja* (1546) (очевидно, *Хотарне Болото*) [17, с. 455]; *Szucha Roszus* (1779) [8].

Значну групу утворюють гідроніми, пов'язані з регіональною флорою (береза, бук, вільха, в'яз, деревник (деревій), дуб, липа, лопух, сигла, тис, трость (очерет), черешня, яблуна, явір, ясен) та карпатською фауною (ведмідь, вовк, рак, сова, сокіл): пот. *Cheresnyespatak* (1336) [7, с. 126]; *Dubovecz* (1800) [12]; *Derevnekovaty* (1779) [8]; *Drosztyánecz Velky* (1776) [15]; *Medvesi* (1775) [9]; *Rák patak* (1782–1786) [6] та ін.

Із соціально-побутовою діяльністю людей пов'язана незначна група гідронімів, передусім це топооснови, які вказують на солевидобуток, млинарство та тваринництво. Наприклад, *Malompataka* (1617) (тобто *Млиновиця*) [7, с. 172]; соляне джерело *Soakna* (1411) [14, с. 172]; пот. *Verch Staj* (1779) [15].

Ще менш представлена група гідронімів, корельованих етнічною та соціальною ознакою особи чи власника маєтку: *Ruszky Zsolop* (1779) [8]; *Spánszky Mály* (1776) (уг. історизм *iшпан* «наглядач на працівників у великому маєтку») [15; 16, с. 294]; *Czirkovny* (1775) [9] тощо.

Відонімні назви водних об'єктів Українського Надтисся охоплюють два типи гідронімів: відантропонімні та відтопонімні. У межах номенів першого типу виділяються назви, корельовані особовими іменами, прізвищами та прізвиськами господарів чи мешканців: пот. *Alexandru B.* (1824–1862) [5]; *Gasparka* (1800) [13], пор. антропонім *Гаунар* [3, с. 171]; *Sanyarathaka* (1336) [14, с. 14], пор. *Sanyovo* [16, с. 286].

Відтопонімні гідроніми охоплюють мовні одиниці, утворені за принципом топонімічної метонімії, коли гідрооб'єкт отримував назву шляхом перенесення на нього назви суміжної реалії. До таких утворень належать: 1) вторинні гідроніми, співвідносні з назвами водоймищ: ріка Тиса → пот. *Tuzarathaka* (1456) [14, с. 122]; 2) відойконімні гідроніми, які позначають водні об'єкти, що мають просторову прив'язку до певного населеного пункту: село Золотарево → *оу наишвмъ потоцьъ Золотарѳ[в]скомъ* (1827) [4, с. 197]; 3) гідроніми, мотивовані власними назвами інших географічних об'єктів (хребтів, полонин, гір, урочищ): плн. Побита → пот. *Pobityanszky* (1776) [15]. У номінації водних об'єктів відповідної території досить поширеним у дореформений період (до 1848 р.) став саме цей тип мотивації гідронімів.

Отже, загальна кількість основ, які на дотопонімному рівні вказували на характер рельєфу, рослинний та тваринний світ, нараховує близько 75% зібраних нами автохтонних назв водотоків. Гідроніми ж неслов'янського походження, передусім поширені на первісному етапі становлення онімії краю, зазнали семантичної та граматичної адаптації до мови корінного населення Закарпаття, яке впродовж віків підтримує тісні взаємні мовні контакти із сусідніми народами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Складенко. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
2. Словник гідронімів України / упор. І. М. Желєзняк, А. П. Корєпєнова та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.
3. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
4. Яворскій Ю. А. Историческія, личныя, вкладныя и другія записи въ карпаторусскихъ рукописныхъ и печатныхъ книгахъ XVI–XIX вѣковъ // Наук. зб. т-ва «Просвѣта». Друкарня оо. Василян. – Ужгород, 1931. – Річ. VII–VIII (за р. 1930–1931 рѳк). – С. 189–216.
5. A második katonai felmérés térképei. 1824–1862 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapire.eu/hu/>
6. Az első katonai felmérés térképei. 1782–86 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey>
7. Bélay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. – Budapest, 1943. – 200 old.
8. Charten von dem gantzen zur Domboer Ka[me]ral Herrschafft ge... 1779 [ТК 629] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maps.hungaricana.hu/hu/624>

9. Grund und Profil Ries der in dem Königl. Domboer Wald-Bezirk... [S 11 No 1134] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maps.hungaricana.hu/hu/view/49558/>
10. Korabinszky Joh. Matth. Atlas regni Hungariae portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Königreichs Ungarn auf LX Tafeln. – Wien, 1804.
11. Lipszky Joannes. Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium. – Budaë, 1808.
12. Máramaros megye. 1830. Rajzolta: Borsiczky Farkas. MOL S 48, 1: 157000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maps.hungaricana.hu/hu/view>
13. Máramaros vármegye térképe 1800 körül [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hungary-maps.myhunet.com/hu/>
14. Mihályi János. Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. – Máramaros-Sziget, 1900. – 225 old.
15. Pars tertia sylvarum statum lateralis majoris vallis in capi... [S 11 No 0082] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maps.hungaricana.hu/hu/10701>
16. Sebestyén Zsolt. A Felső-Tisza-vidék folyóvíznevei. – Nyíregyháza: Nyíregyházi Egyetem, 2017. – 438 old.
17. Szabó István. Ugocsa megye / Magyarország és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből. – Budapest, 1937. – 148 old.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2017 р.